

SZABADOS BETTINA

Halálracionizálás az irodalomban – a Másik halála Peer

Krisztián költészetében

In memoriam F.

*Azért oly terhes mindegyik halál,
mert nem mienk; csak egy, ki ránk talál
és elragad, mert bennünk egy sem érik;
azért jön orkán, mely letép gyökérig.*

Rainer Marie Rilke: *Az áhítat könyve*¹

Összefoglalás ♦ *A Másik halála olyan mélyen megrendítő léttapasztalat, amely nem csak a veszteség érzésével, de saját mulandóságunk gondolatával is szembesít. Ennek a tapasztalatnak a feldolgozását nevezhetjük halálracionizálásnak, mely során egyfajta értelmet adó, vigaszt kereső tevékenységet folytatunk. A népi hagyomány szokások útján segítette a Másik halálának elfogadását, a gyász folyamatát, azonban ezek lassan feledésbe merültek, így újfajta racionalizálási módot kell kialakítani. Ennek egyik lehetősége a filozófia és az irodalom tere, mely a nyelv segítségével próbál terminusokat találni a halál feldolgozhatatlanságának tapasztalatára. A tanulmány célja, hogy ennek egyik példáját bemutassa a kortárs költészetből, Peer Krisztián versei alapján.*

Kulcsszavak: halálracionizálás, a Másik halála, kortárs magyar líra, gyászköltészet, Peer Krisztián

¹Franyó Zoltán fordítása.

The rationalization of death in literature – the death of the Other in Krisztián Peer’s poems

Summary ♦ *The death of the Other is a poignant existential experience, as it confronts us not just with the feeling of loss, but our own finitude. The processing of this experience can be called the rationalization of death, as we try to give meaning to it and so find consolation. Through various traditions, folk culture helped people to process the death of the Other in the past, but these forms have mainly lost their appeal, so we are in need of new tools and methods. Philosophy and literature could help us create a new language for the experience of the finality of death. The aim of this paper is to offer some examples for this, taken from contemporary Hungarian literature, especially Krisztián Peer’s poems.*

Keywords: rationalization of death, death of the Other, Hungarian literature, contemporary poetry, poetry of grief, Krisztián Peer

Előhang

Milan Kundera *Halhatatlanság* című regényében egymástól látszólag különböző, végül azonban mégis összecsengő variációk találhatók a halál gondolatára. Az egyik ilyen változat Agnes apjának kísérlete arra, hogy minden tárgyi emléket megsemmisítsen magáról. A halála előtti éveket azzal tölti, hogy módszeresen felszámolja a hozzá kapcsolható összes személyes tárgyat: eltűnnek az öltönyök a szekrényből, a kéziratok, az előadásvázlatok és a levelek az asztalfiókból. Utolsóként kerülnek sorra a fényképek, apró darabokra vágja az őt ábrázoló fotográfiákat. Agnes apjának tette egy formát, értelmet adni akaró gesztus, melynek révén mintegy végső erőfeszítésként megpróbálja kisajátítani halálát, „[m]ert az arc, amely holnap a földben vagy a tűzben eltűnik, nem a leendő halotté, hanem csakis és kizárólag az élőké, akik éhesek és fel akarják habzsolni a halottat, a halott leveleit, pénzét, régi szerelmeit, a halott titkát” (Kundera, 1995: 337). Az apa menekülése az élők elől amellet, hogy megértésre ösztönzi az olvasót, egyúttal ellenérzést is kelt: vajon jogában áll-e megfosztani az élőket az emlékezés nyújtotta vigasztól?

A Másik halála

„Amikor elveszítünk valakit, a saját fájdalmunk az, amivel közvetlenül dolgunk van” (Sajó, 2014: 41), éppen ezért a Másik halála sohasem a halott személyes ügye, hanem az élőké, a hátramaradottaké, akiknek a legsúlyosabb feladat jut osztályrészül: értelmet adni, keresni a halálnak. A Másik halálán keresztül egyszerre kell szembesülni a saját mulandóság gondolatával, miközben fel kell dolgozni a Másik elvesztését. Ennek természetes velejárója a gyász érzése, melynek át- és megélése segít elfogadni a veszteséget. Egyre kevesebb azonban a „kapaszzkodó”, az „útmutató” a gyász feldolgozásához. A népi hagyományban még hangsúlyos volt, hogyan kell „jól” gyászolni a halottat, a gyászszertartástól kezdve az élet minden területére (öltözködés, magatartás) kiterjedően voltak előírások, szabályok, ezzel is segítve a gyázmunkát (Polcz, 1987: 169). Ezek a szabályok azonban lassan feledésbe merülnek, miközben a Másik halálát követő végletekig megrendítő tapasztalat² ugyanaz maradt, a belső kényszer pedig, hogy valamilyen értelmet kell keresnünk / adnunk a halálnak, továbbra is fennáll. A különböző vallási hagyományok, például a virrasztás vagy a gyászruha viselésének feledésbe merülését kézenfekvő lenne a szekularizáció térnyerésével magyarázni, azonban egyre inkább elterjedőben van az az elképzelés, hogy egy posztszekuláris társadalmi berendezkedés van kialakulóban. A szekularizáció, a modernizáció a vallásosságra és a vallás gyakorlására hatással volt abban az értelemben, hogy a vallási közösségek és egyházak egyfajta funkcióvesztésen mentek keresztül, miközben „a vallásgyakorlás visszahúzódott a személyes formák bensőségébe” (Habermas, 2008). Ezzel szemben a vallás jelentősége az egyéni és közösségi élet szempontjából nem szűnt meg, sőt a szekularizált társadalmak esetében egyre több vallási közösség van kialakulóban. A weberi tétel a világ varázstalanításáról, azaz a világ megismerhetőségének feltételéről és uralmunk alá hajtásáról, meginogni látszik, amikor olyan kérdésekkel találjuk szemben magunkat, hogy mi a halál, mi céllal létezünk.³ „A »véges és

² A Másik halálának átélését léttapasztalatnak nevezem, amely nem a halott személyes ügye, hanem az élőké (vö. 2. o.), azonban érdemes utalnom mind Heidegger, mind Paul Ricœur elengedhetetlen megállapításaira a halál kapcsán. Heidegger a *Lét és idő* 47. §-ában megállapítja, hogy „[a] halál, amennyiben »van«, lényegszerűen mindenkor az enyém. (...) [A] halált ontológiailag a mindenkori enyémvalóság és az egzisztencia konstituálja.” (Heidegger 47.§. 1989: 415), azaz a halál olyan egzisztenciálisan értendő fenomén, ami nem átváltható mástól, a Másik halálát senki nem képes magára venni. Míg Paul Ricœur a halált képzetként jellemzi, a gyász pedig arra a képzetre irányul, amikor a halottat „valamiféleképpen befejezett jövő időben” képzeljük el (Ricœur 2011: 33), olyan kérdéseket nekiszégezve, hogy létezik-e még? Milyen másféle helyen? Milyen, számunkra láthatatlan formában? (vö. uo.). A Másik halála érvelésben azonban szükségképpen *léttapasztalat*, mivel a hátramaradottak feladata, hogy szembesítsenek a Másik végességével és a halála felett érzett veszteséggel olyan értelemben is, hogy a Másik „többé nincs jelen”. Így Ricœur gondolatát követve a halált nem immanens módon értelmezem, amely mindig csak a *határig* jut, és nem hatol át rajta a tekintet, hanem kísérletet tesztek felülről nézni rá, mintha egyazon határ két oldalára tekintenénk (vö. i.m. 35.).

³ Kovács Gábor *A technológia vallása, avagy hogyan váljunk istenné önerőből* című esszéjében mutat rá helytállóan arra, hogy „a hagyományos nagy vallások és egyházak sok helyütt valóban visszaszorulóban vannak, ám ezzel egy időben új típusú, posztmodern spiritualitás hódít” (Kovács, 2019), melyet a vallásszociológusok

eszes lény« javíthatatlanul vigaszra szorul” (Hévízi, 1989: 509) a halál kizárólagosságával szemben. Az ember, ez a „véges és eszes lény” *halálracionálizálást* folytat, értelmezni próbálja a halált, ezzel igyekszik vigaszt lelteni a maga számára, azonban hiányoznak az „eszközök”, amelyek segítségével a „túlann” megismerhetővé válhatna. A halott is ennek a „túlann”-nak a része lesz, mindannyiunk számára „mint távollevő van jelen” (Sajó, 2014: 41), és ehhez nem szükséges valamiféle fizikai bizonyosság. A halott nincs jelen, ezáltal úgy tűnhet, mintha a halála valamiféle lezárulást jelentene, melyben rögzül valamilyen végső értelem egyszer s mindenkorra (i.m. 42), azaz a halott halálával, „túlannra kerülésével” megszűnne részese lenni tapasztalatainknak.

A Másik halála azonban nem jelent szükségképpen végességet, mert továbbra is alakulnak a hozzá kapcsolódó „értelme-képződmények”, és ezek akár módosulhatnak is (uo.). A Másik, habár már-nem-jelenvalóként van adva számunkra, nem válik tehát „élettelen anyagi dologgá” (Heidegger, 47.§., 1989: 412), hiszen továbbra is a gondoskodás tárgya olyan értelemben, hogy részese marad a róla való gondolkodásunknak, áthatja tapasztalatainkat, és még formálja is a róla kialakított képünket. Ez a mélyen belső élmény átrezonál külső világfelfogásunkba is: megőrizzük a halott személyes tárgyait (úgy, ahogy hagyta őket), beleszójuk a beszélgetéseinkbe, mintha épp csak most nem jelenlévő lenne, kihelyezzük a képeit. Legszélsőségesebb esetben pedig osztozni akarunk halálában, úgy élünk, mintha vele együtt haltunk volna. Egyfajta haláltagadás áll fenn (Polcz, 1968: 174), amelynek során azonosulunk a halottal, hiszen a gyász szükségképpen „együtt-érzés”, „egyet-érzés”, „ugyanazt-érzés”, „együttes-érzés” (Sajó, 2014: 41). Ezzel azonban megakadályozzuk a halál tényének feldolgozását is, valamilyen módon való racionalizálását.

A Másik halála nem kizárólagosan a saját halála, mivel veszteség csak az élőket érheti, így az élők felelőssége is, hogy eszközt, módot találjanak a halálracionálizálásra, a vigaszra. Az egyik ilyen eszköz a nyelv: a nyelv általi formába öntés az értelemadás egy módja. Mégis kérdéses, hogy képes-e a nyelv megfogalmazni a kimondhatatlant. Ahogy Pilinszky írja *Terek* című versében: „Ott az történik, ami épp nekem / kibírhatatlan. Talán nem egyéb, / kibontanak egy rongyosládát, / lemérik, hány kiló egy hattyú, / vagy ezerszeres ismétlésben / olyasmiről

„bevásárlóközpont-vallásosságnak” (uo.) neveznek abban az értelemben, hogy az egyén különböző vallások eltérő tanai alapján „állít össze” magának egy hitbéli meggyőződést. Meglátásom szerint a vallás eme pluralizációja azonban nemhogy hozzásegítene adott esetben a gyász megéléséhez, hanem még inkább akadályozza annak feldolgozását, hiszen a vallás pluralizációjával és egyéni életbe való visszaszorulásával éppen lényegi elemét veszíti el: az azonos vallású emberek közösségét, a közösség támogató erejét, amelynek során maga a közösség is részt vesz a gyázmunkában a kialakult szokásai útján. „[M]ert a vallás (...) szükségképpen közösségi jelenség. A vágy mozgatja, hogy az Isten és köztem mint hívő közötti vertikális én-te viszony kiegészüljön a hívőket összekötő horizontális 'mi' relációval” (uo.).

beszélnek azzal / az egyetlen lényel, kit szeretek, / miről se írni, se beszélni / nem lehet, nem szabad” (Pilinszky, 1974 – kiemelés: Sz. B). A nyelv, mint az értelemadás eszköze újra és újra cserbenhagy, ha a Másik halálának, a veszteségnek akarunk hangot adni, mégis javíthatatlanul vigaszt keres a „véges és eszes lény”.

A filozófia és az irodalom a nyelv által folytat egyfajta halálracionalizálást, és keres terminusokat a halál tapasztalatának leírására.⁴ A halál pedig visszatérő eleme mind az irodalomnak, mind a filozófiának. Utóbbinak pedig egyenes feladata is, ahogy azt már Plátón is megfogalmazta Szókratész által: „Mert úgy látom, a többiek nem veszik észre, hogy azok, akik helyes módon foglalkoznak a filozófiával, nem készülnek semmi másra, csupán arra, hogy meghalnak és halottak lesznek” (Phaidón 64a, Plátón, 1984: 1032)⁵. Az irodalom azonban, mint a nyelv (egyik) közege, az esztétikai megformáláson keresztül tud közvetíteni számunkra a felforgató és megrendítő léttapasztalatokról. Ahogy Kundera is írja Goethe *Vándor éji dala* című verse kapcsán: „A költészet értelme nem az, hogy elkápráztasson bennünket egy gondolattal, hanem hogy feledhetetlenné, elviselhetetlen sóvárgásra méltóvá tegyen egy pillanatot” (Kundera, 1995: 40).

Gyászköltészet

Peer Krisztián 2017-ben megjelent *42* című, majd 2019-es *Nem a sajátod* című verseskötetei nagy visszhangot keltettek a kortárs irodalmi recepcióban⁶, emellett sokfajta értelmezése és bírálata jelent meg a köteteknek⁷, ideértve a szerzővel közölt interjúkat⁸ is, melyekben a verseknek egy interpretációs vonala is felfedezhető. Peer Krisztinán *42* című kötetének népszerűségét részben az a tény adta, hogy Peer tizenöt évnyi hallgatás után jelentkezett újból verseskötettel, továbbá a versek reflektálnak a költő személyes tragédiájára is, élettársának elvesztésére. Peer két évvel későbbi *Nem a sajátod* című kötete pedig akarva vagy akaratlanul

⁴ Filozófia és irodalom szoros kapcsolata, egymásra való kölcsönhatása vitathatatlan abból a szempontból, hogy egymásra termékenyítőleg hathatnak. Tózsér Árpád fogalmazza meg Németh Zoltán kérdéseire a következő állítást filozófia és irodalom kapcsolatáról: „Filozófia nélkül nincs költészet (mint ahogy filozófia sincs költészet nélkül), csak arra kell ügyelni, hogy a filozófia tartalmi a versben ne jelentésként, hanem jelként fungáljanak.” (lásd Németh, 1999) További elemző művek a témában a teljesség igénye nélkül: Mészáros András: *Filozófia és irodalom – filozofikus irodalom?* 2015-ös tanulmánya (vö. Mészáros, 2015) vagy Fehér M. István: *Irodalom és filozófia. Irodalmi szöveg és filozófiai szöveg* című 2008-as szövege (vö. Fehér M. 2008).

⁵ Idézi még Csejtei Dezső *Az egzisztenciálfilozófiák haláltipológiájáról* című szövegében (vö. Csejtei, 2000: 1).

⁶ Peer *42* című kötete egy 2019-es interjú alapján nagyjából ötezer példányban kelt el, és már a negyedik kiadásnál jár. (Forrás: <https://24.hu/kultura/2019/06/26/peer-krisztian-interju/> utolsó letöltés dátuma 2020. 09. 23.)

⁷ A teljesség igénye nélkül megemlítve Vida Kamilla és Kállay Eszter *Költőként jobban tetszenék?* című kritikáját, Klajkó Dániel *Tétova líra* című recenzióját, illetve Beke Zsolt *Szerlem és halál az élet felén* című szövegét.

⁸ Példaként idesorolható a *42* című kötet kapcsán Peer Krisztián: *El akartam kerülni a sorsomat, bassza meg* című interjúja (Rostás, 2017), illetve a *Nem a sajátod* című műhöz kapcsolódóan Peer Krisztián: *Lehet, hogy elviselhetlenebb alak vagyok, mint a legnagyobb szétcsúszás közepén* című beszélgetés (László, 2019).

az előző kötet mintegy folytatásaként tűnik fel az olvasó előtt. Erre a referenciális olvasatra erősít rá a 42 *Meteorológia* című verse, amelynek végsora a 2019-es kötet címévé lépett elő: „Amíg az értelmét keresed, / a szavakat sem talárod. / Kiadtál egy hangot, / nem a sajátod” (Peer, 2019a: 15).

A különféle recenziók és olvasatok egyrészt a versekben felfedezhető életrajzi elemre koncentráltak, másrészt a versek esztétikai értékére, arra, hogy miként jelenítik meg a nyelv által a halál gondolatát. Vida Kamilla és Kállay Eszter *Költőként jobban tetszenék?* című szövege újszerű megközelítést alkalmazott, amelynek felvetése – Pierre Bourdieu nyomán – az, hogy a művészeti korpuszt nem lehet az ideológiai mező és az irodalmi tér ismerete nélkül önmagában elhelyezni (vö. Vida-Kállay, 2018). Így a szerzők, megkerülve a versek implikált referenciális olvasatát, a már adott ideológiai mező felől értelmezték Peer 42 című kötetét. Eszerint Peer az „elátkozott költő” archetípusával dolgozik (uo.), aki „az a művész, aki számára az alkotás fontosabb, mint maga az élet, aki rombolja a környezetét és saját magát, jó eséllyel alkoholistá, gátlástalan, mindezekre pedig szárazon és cinikusan reflektál, tehát az önreflexió által végez önfelmentést” (uo.).

A konstruált költőtoposz olvasata valóban kézenfekvőnek tűnik Peer verseinek értelmezésekor, figyelembe véve a költő saját önértelmezését is, azonban kevésbé reflektál a nem esztétikai szempontból megítélt haláltapasztalásra, a halálról való beszédmód kudarcra ítélt kísérletére, és az elkeseredett küzdelemre, ami a halálracionálizálást kíséri. Vida Kamilla és Kállay Eszter kritikája Peer hiányosságaként említi, hogy a kötet nem újítja meg a gyászról való beszédmódot, illetve közhelyekkel él a gyászt illetően (uo.) – valóban, jelen tanulmány is a filozófia és részben az irodalom feladatává léptette elő a halál (nyelvi) racionalizálását, a terminusalkotást, melynek tekintetében Peer költészete nem feltétlenül hat formabontónak vagy rendhagyónak. Mégis, a halál mélyen megrendítő léttapasztalatként olykor felülírja a racionalizálási kísérleteket, és a nyelvi eszközök ekkor kevésnek bizonyulnak ennek megfogalmazására – Peer költészete a Másik halála miatt érzett felfoghatatlanságot és elfogadhatatlanságot próbálja megfogalmazni egy olyan korban, amely a közhelyek alkalmazásán kívül szinte képtelen a halálról való beszédre.⁹

⁹ Hilarion Petzold *Komplex terápiás munka egy haldoklóval* című tanulmánya már 1980-ban azt a szinte elképzelhetetlen emberi nehézséget fogalmazza meg, hogy egy haldoklóval miként lehet saját haláláról beszélni, miként lehet feldolgozni a saját halál tényét (vö. Petzold, 1987: 162–168). Tomán Edina 2020-as tanulmánya pedig a haldoklás tapasztalatának fenomenológiai analizisét adja a haldoklók és a hozzátartozók, gyászolók tapasztalatainak keresztül, amely szintén körüljárja a halállal való szembenézés nehézségeit, emellett részletezi a végstadiumú betegek igényét a halálról való kommunikációra, amely a saját haláluk önreflexív megértésére tett kísérlet (vö. Tomán, 2020). A halállal kapcsolatos kommunikációra való törekvés nem szelídíti meg magát a halált, nem teszi kevésbé érthetlenné és elfogadhatatlanabbá, hanem a beszéd által a halál kiszámíthatóbbá lesz

A halál tényét rendszerint elfedi a jelenvalólét a nem-tulajdonképpeni mindennapiság talajtalanságába és semmisségébe való *belezuhanása* (vö. Heidegger, 38.§., 1989: 330). Ezt a belevetettséget a közfelfogás „konkrét életként” értelmezi (uo.). Ez az elfedés, azaz a mindennapi lét létmódja lehetővé teszi, hogy reflektálatlanul tekintsünk nemcsak a jelenvalólétre (vö. uo. skk.), de be is kebelezi a jelenvalólétet az akárkibe (uo.). Ebben a mindennapiságban, „amelyben nap mint nap egymással vagyunk” (i.m. 51.§., 433.), a halált egy állandóan előforduló eseményként ismerjük, ami szükséges és elkerülhetetlen, de rendszerint ismeretleneket, az akárkit érinti csak (uo.). „Az erre vonatkozó kimondott vagy inkább többnyire visszafojtott, »menekülő« beszéd azt mondja: az ember a végén egyszer meghal, de ez minket magunkat egyelőre még nem érint” (uo.). Ez a beszédmód elfedi a halálhoz viszonyuló legsajátabb létet (i.m. 434), haláltagadás áll fenn, ami megakadályozza a halálra való reflektáltságot, és vonatkozásnélküliséget idéz elő. „Az akárki ilyenformán gondoskodik arról, hogy *állandóan nyugodtak legyünk a halál felől*” (uo.). A halállal való tényleges szembesülés lényegében a Másik halálán keresztül valósul meg – így, mivel a mindennapiság beszédmódja a halál elfedése, a Másik halála nem az akárki tapasztalata, hanem egy végtelen személyes tapasztalat és ráeszmélés.

Peer 42 című kötete ebből a szempontból egy rendkívül perszonális élmény és léttapasztalat közvetítése: a versbeszélő igyekszik rögzíteni a lelkiállapotot, állandó önmegfigyelés alatt tartva magát, miközben a szeretett lénytől való elszakadás fázisait járja végig. A versek súlyos személyessége és reflektáltsága nem engedi, hogy biztonságos távolságból értelmezzük őket, kikényszerítenek egy bizonyos azonosulást, a halottal és a gyászolóval való (a tanulmány elején is említett) „ugyanazt-ézés[t]”, „együttes-ézés[t]” (Sajó, 2014: 41).¹⁰ Ez a túlzó személyesség megakadályozza a Másik elvesztésének feldolgozását, így a versbeszélő a közhelyekhez, a bevált szokásokhoz fordul, s ezek biztonságos keretei között próbál értelmet adni a feldolgozhatatlannak.¹¹ Ennek az értelemadásnak, halálracionalizálásnak a folyamatait követhetjük végig a 42 című kötetben. A versek személyes beszédmódja révén az olvasónak is el kell végeznie a gyászmunkát – a két évvel későbbi, *Nem a sajátod* című kötet is megfogalmazza az *Erre a versre fogsz ébredni április másodikán* című darabjában a

számunkra, „[v]agyis a *vele* való gondolati foglalkozás közelebb hozhatja – nem a *mikor*-ját, hanem a bizonyosságát. A bizonyosság elfogadása és tudatosítása pedig megszelídítheti tagadását” (Tomán, 2020: 21).

¹⁰ „A gyász együtt-ézés (egyét-ézés, ugyanazt-ézés, együttes-ézés) másokkal abban az értelemben, hogy mindannyian ugyanazt érezzük egyszerre (vö. Sajó, 2014: 41 skk.).

¹¹ Közhelyeket emel a diskurzusba például a *Jégverem* című vers: „A hajamat te vágta utoljára. / Már azt sem tudom, hogy amit találok, / a te hajszálad-e” (Peer 2019a: 9). Vagy akár a *Későn megértett bohóckodás*, ami már címében is közhelyet idéz meg. Erre utal Vida Kamilla és Kállay Eszter kritikája is (vö. Vida-Kállay, 2018).

versbeszélőnek és az olvasónak ezt a kettős feladatát: „Az a foglalkozásom, hogy nyitva tartsak sebeket, / hátha felfakad belőlük egyszer a sebgyógyító folyadék” (Peer, 2019b: 55).

Ugyanez a narratíva, gondolatiság fedezhető fel a 42 koncepciójában is, ami (a nyelvi értelemadason túl) fizikai módjában is szeretné megjeleníteni a Másik halála által keletkezett törés gondolatát – maga a kötet az élettárs halála előtti és utáni versekre van felosztva, utóbbiak pedig felvágatlan oldalakon olvashatóak. Az olvasónak ily módon rombolnia kell, erőszakot kell tennie a köteten, hogy hozzáférhessen ezekhez a versekhez. Elkerülhetetlen tehát a reflexió, hogy a felvágott oldalak sebekként tátognak a Másik halála miatt érzett fájdalom felett. A versbeszélő élete a Másik halála előtti és utáni részre tagozódik, azt mutatva, hogy a halál egyfajta határvetés is.¹²

Peer költészetében is felfedezhető az a hasonló értelmezés, amit Bollobás Enikő fogalmaz meg Emily Dickinson költészete kapcsán, miszerint a gyászköltészet a (dickinsoni) figyelemköltészet egy formája, melyben a költő (és / vagy lírai én) „a belső folyamatokra figyel, és a veszteség és a fájdalom nagy lelki élményeit ragadja meg, azt sugallva, hogy a szeretett lény halála elfogadhatatlan és feldolgozhatatlan” (Bollobás, 2018: 129). Peer *Humorforrás* című versében a versbeszélő monologikus módon fordul az elvesztett Másik felé, és mintegy tárgyilagosan, szarkasztikusan számol be gyászáról, mintha ez a distancia lenne szükséges ahhoz, hogy valahogy beszélni lehessen a halálról, reflektálni lehessen a veszteségre: „Képzeld, a fájdalom szakértője lettem. / Vakon leírt szó, de kibogarásztam: csupaszcsiga-pakolás. / A felszáradt könnyből / először lemoshatatlan nyálka lesz, / mikor lemosod” (Peer, 2019a: 20). A *Humorforrás* című vershez hasonlóan Peer 42 című kötetének versbeszélője sokszor kezdeményez egyoldalú párbeszédet a Másikkal, monológokat intéz hozzá – a Másik, habár passzív résztvevője (elszenvedője?) ezeknek a párbeszéd-kezdeményezéseknek, továbbra is alakítja a róla kialakult értelemképződményeket. Ilyen a *Te kezdted* című vers is, ahol már egy retrospektív nézőpontból történik egyfajta számadás, és új adalékok árnyalják tovább a Másikról kialakult képet: „De ezt már ők mesélték, / sok mindent megtudtam rólad, / mióta meghaltál” (Peer, 2019a: 65). Ugyanakkor a *Flop* és az *Őrzés, ellenőrzés* című versekben felfedezhető, hogy a Másik továbbra is a gondoskodás alanya maradt. A *Flop* című vers már-már a gyász ritualitását idézi meg: „Ki is megyünk mindennap a fádhoz. / Ami, ne haragudj, most még csak egy bot. / Mindennap megsimogatok egy rügyező rudat, / elmesélem neki a napomat, / és megköszönöm a tájat” (Peer, 2019a: 16).

¹² Polcz írja: „A másik halála a legmélyebbre ható seb” (Polcz, 1987:173).

Az emlékezés / felejtés, illetve a büntudat visszatérő témája a 42 című kötet verseinek: az emlékezés / felejtés dilemmája a gyászoló tudatállapotának viaskodását jeleníti meg. Miközben küzd az emlékeivel, ambivalens viszony alakul ki¹³: egyrészt az emlékeken keresztül válik elérhetővé a Másik, az emlékezés által marad része a jelenvalólétnek, másrészt az emlékezés felidézi az állandó veszteségérzetet, így a felejtés igénye mintegy védekezésként jelentkezik. A *kedvedért bármit* című versben is megjelenik ez a problematika: „A Stockholm-szindróma, amire annyira vágytál, / mikor ellopattad az ifjúságodat, hogy megszeress. / Most meg összezárattad magad más emlékekkel. / Szeressem is azt a gusztustalan agyam, / ami magáról megfeledkezve / tervezni kezd a kedvedért” (Peer, 2019a: 13). Már ebben a versben is hangsúlyos, végül a kötet gyászverseinek állandó kísérőjévé válik a büntudat. Polcz szerint szoros kapcsolatok esetén a túlélőnek büntudata van azért, mert nem halt meg ő is, és tovább él a halottnál (Polcz, 1987: 173). Peer verseiben több síkon is jelentkezik a büntudat, abban az értelemben, hogy a versbeszélő idősebb az elvesztett Másiknál¹⁴. Erről árulkodik a *Büntudat-barométer* című vers is: „Mikor negyvenkettő leszel, én majdnem hatvan. / Ideális életkor egy szép szívrohamhoz. / Nem én vállaltam, / hogy egyedül maradok. Ellenkezőleg. / Eleve több lapból játszom: / se az örökké nem ugyanaz kettőnknek, / se egy év. Mert hányból” (Peer, 2019a: 33). A büntudat még hangsúlyosabb tényezője a Másik halálának feldolgozása és költészetté formálása. Ebben egyrészt a Másik iránt való kötelességként jelenik meg az írás folytatása, másrészt a Másik halála a költői ihletettséget forrásává lép elő, mely átfordítható a hasznosítás céljára. A már idézett *A kedvedért bármit* című versben a büntudatnak e széles spektruma is megjelenik: „Fogva tartalak a fűtetlen szobában, / vagy a karrierem kedvéért bújtal oda?” (Peer, 2019a: 13).

A Másik elvesztése miatt érzett gyász (nagyon is mindennapi, ezáltal olykor közhelyes) tapasztalata mellett érdemes még kiemelni, miként reflektál Peer a gyász tárgyiasságának megjelenítésére. A gyász nem csak mentális síkon zajlik, nem csupán a gyászoló tudatállapotát érinti, hanem a környezővilágban utunkba kerülő létező létét, tehát a kézhezálló eszközöket is. Így válik kitüntetett jelentőségűvé a gyászoló számára, hogy mi történjen a halott személyes tárgyaival, amire a legplasztikusabban a *Bérlet* című vers reflektál: „Mindennap kidobok egy tárgyat. / Ma lejárt a bérleted tokostul. / Aztán kiveszem a kukából, és kisimogatom” (Peer,

¹³Bollobás Enikő hasonló problematikát fogalmaz meg Bernstein *Recalculating* című 2013-as verseskötete kapcsán (vö. Bollobás, 2018:129).

¹⁴Előismeret nélkül maguk a versek is reflektálnak a versbeszélő és az elvesztett Másik korára, például a *Te kezdted* című versben: „Hány éves vagy? Húsz? Debreceni?” (vö. Peer, 2019a: 68) vagy a 40 című versben: „[I]lyen negyvenévesnek kell lenni, / mert negyvenévesnek ilyen lenni, / hogy még el sem kezdődött.” (vö. Peer 2019a: 10).

2019a: 41). Más esetben, például a *Pazarlás* című versben, olyan profán megközelítést is beemel a diskurzusba, mint hogy mivé válik a halott teste a halál után: „A tisztálkodószereket kibasztuk a kukába. / Miért, a csontjaiddal szerinted mit csináltak? / Bár egy hússzor húszas doboznál / az én szívem sem nagyobb” (Peer, 2019a: 45).

A két évvel későbbi *Nem a sajátod* című verseskötet legtalálhatóbb jellemzését Klajkó Dániel adta tétova líra elnevezésével (vö. Klajkó, 2019). Peer itt már tudatosan játszik különböző nézőpontok beemelésével, és a jelentésadás helyett inkább a versek „érzéki (ritmus, prozódia, ütem) dimenziói” (uo.) kerülnek előtérbe. A kötet ugyanakkor reflektál az előző mű gyásznarratívájára is, azonban meg is haladja azt abban az értelemben, hogy míg a 42 befelé forduló beszédmodot folytat, addig a *Nem a sajátod* című kötetben megjelenik az újrakezdés lehetősége és az új szerelem gondolata.¹⁵ A személyes léttragédia azonban akadályozza az újrakezdést, és állandó megtorpanásra készlet, így marad az egyhelyben toporgás: „Előre nem tekinthetek, arra a halál, / Hátra nem pillanthatok, arra a halottak. / Marad a jelen, / bújj ide” (Peer 2019b: 56). Ez a toporgás, tétovaság végigkíséri a kötetet – a gyászmunka még nem fejeződött be. A Másik helyébe lépő új szerelem nehézségei jelennek meg *A dobogó torta* című versben – összekeveredik az egykori és jelenlegi kedves alakja, a versbeszélő már nem feltétlenül az elveszített Másikhoz intézi monológjait: „Amit neked adok, azt tőle veszem el. / Az egyes szám második személyt” (Peer, 2019b: 18). A bizonytalanság fenntartása mellett az értelmezői jelentésadás is komplexebb a *Nem a sajátod* című kötetben, mivel Peer törekszik „az olvasó becsapására”, azonos című versében tudatosan használ fel gyászközhelyeket is.

Utóhang

Peer Krisztián 42 című kötetének érdeme, hogy kísérletet tesz a Másik halála miatti veszteség rögzítésére – még ha a végletekig személyes nézőpont meg is akadályozza, hogy a gyászt reflektáltabban jelenítse meg a Másik halálának elfogadhatatlansága miatt. A *Nem a sajátod* versbeszélője már képes az önreflexióra, így a gyász folyamatait, az újrakezdés gondolatát is összetettebben tárgyalja. A Peer által alkalmazott alanyi líra akár termékenyítőleg is hathatna a gyászbeszéd megújítására, de a túlzott önfigyelés megakadályozza ennek nyelvi (és ezáltal értelmi / értelmezői) kibontását. Jelen tanulmány célja azonban nem Peer munkásságának, különösen nem a tárgyalt két kötetnek kritikai olvasata, hanem a halállal kapcsolatos – különösen a Másik halála miatt jelentkező – veszteségérzet nyelvi értelemadásának ismertetése. Továbbá annak a ténynek a felmutatása, hogy a gyászról, ezáltal közvetve a halálról, a Másik

¹⁵ Peer kötete értelemszerűen nem csak az újrakezdés narratívája felől értelmezhető, diskurzusba emelhetők például még az ál-gyerekversek vagy a változó lírai szerepek is (lásd: Klajkó, 2019).

haláláról való beszéd igénye *kortünet*, melynek feloldásához egyebek mellett szükség van a halálracionálizálás nyelvi eszközeire, közvetítőire is.

Ha (...) jobban odafigyelnénk, őszintébben mernénk beszélni, gondolkodni magunkról, átfogóbb és mélyebb megértéssel követni mások gyászát – valószínűleg alapvetően megváltozna a viszonyunk a környezetünkhöz. Másképp néznénk, (...) másképp kellene látnunk az életet is. Ha volna időnk rá és mernénk gyászolni. A kör pedig csak úgy zárul le, a gyászmunkát elvégezni, más halálát elfogadni csak akkor tudjuk – ha a saját halálunkat is elfogadjuk. Ha eljutunk ide, már másként élünk. (Polcz, 1987: 178)

A halálról való beszéd által a Másik elvesztése nem lesz kevésbé megrendítő tapasztalat, a veszteségérzés nem csökken attól, ha megpróbáljuk nyelvileg megfogalmazni, a melankólia része kell, hogy legyen az emberi létállapotnak, kifejezve azt, ami már nincs, de valamikor volt (vö. Abel, 2011: 11). A hátramaradottaknak, azoknak tehát, akik túléltek a Másik halálát, egyúttal kötelessége is van a már elhunytak felé: az emlékezés. Paul Ricœur *Egészen a halálig* című posztumusz művében olvashatjuk, hogy az emlékezés által (újra)értelmezzük a Másikat, aki így részese marad gondolatainknak, életünknek, és „akkor talán felfedezzük, hogy soha senkinek nem volt része a halál személyesen átélt tapasztalatában” (Ricœur, 2011: 63). Peer Krisztián két kötete tehát nem pusztán kísérlet a veszteségérzet nyelvi megformálására, hanem a Másik írás általi rögzítése az emlékezés számára. Így talán elmondható, hogy az értelmetlennek tűnő halál helyett egy élet emlékezete marad fenn, és többé már nem a gyász panaszáról van szó, hanem „végtelen háláról egy olyasvalaki kapcsán, aki nem a semmiért született – s úgy tűnik, ez bárkiről elmondható” (Abel, 2011: 22)¹⁶.

IRODALOM

ABEL, O. (2011): Előszó. In: *Egészen a halálig. Töredékek.* (ford. Bende József) Pannonhalma, Bencés Kiadó. 5–3.

BEKE ZS. (2018): *Szerelem és halál az élet felén.* Online: <https://dunszt.sk/2018/03/15/szerelem-es-halal-az-elet-felen/> (utolsó letöltés dátuma: 2021. 02. 22.).

¹⁶ Köszönet illeti Fehér M. Istvánt a Heideggerrel kapcsolatos megjegyzéseiért és Varga Péter Andrást, amiért figyelmembe ajánlotta Paul Ricœur *Egészen a halálig* című művét, ezzel is hozzájárulva a szöveg végső változatának elkészüléséhez.

- BOLLOBÁS E. (2018): *Nyelvköltészet, figyelemköltészet, gyászköltészet. Charles Bernstein verseiről*. Online: http://real.mtak.hu/91325/1/Filkozlonny_2018_2_nyomdanak_113.pdf (utolsó letöltés dátuma: 2020. 11. 15.).
- CSEJTEI D. (2000): Az egzisztenciálfilozófiák haláltipológiájáról. *Kharón Thanatológiai Szemle*. Online: https://kharon.hu/docu/2000-tel-tavasz_csejtei-egzisztencialfilozofiak.pdf (utolsó letöltés dátuma: 2020. 11. 15.).
- FEHÉR M. I. (2008): *Irodalom és filozófia. Irodalmi szöveg és filozófiai szöveg*. Online: <http://real.mtak.hu/4841/1/1127514.pdf> (utolsó letöltés dátuma: 2020. 11. 15.).
- HABERMAS, J. (2008): *A szekularizáció dialektikája*. (Ford. Schein Gábor.) Online: <http://ketezer.hu/2008/11/5870/> (utolsó letöltés dátuma: 2021. 01. 15.).
- HEIDEGGER, M. (1989): *Lét és idő*. (ford. Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István) Budapest, Gondolat.
- HÉVIZI O. (1989): Létezésszakemberek – haláltanoncok (Mauzóleum). *Jelenkor* XXXII./5. 509–515.
- KLÁJKÓ D. (2019): *Tétova líra*. Online: <https://revizoronline.com/hu/cikk/8014/peer-krisztian-nem-a-sajatod/> (utolsó letöltés dátuma: 2020. 11. 15.).
- KOVÁCS G. (2019): *A technológia vallása, avagy hogyan váljunk istenné önerőből*. Online: <https://ligetmuhely.com/liget/a-technologia-vallasa-avagy-hogyan-valjunk-istenne-onerobol/> (utolsó letöltés dátuma: 2021. 01. 15.).
- KUNDERA M. (1995): *Halhatatlanság*. (ford. Körtvélyessy Klára) Budapest, Európa.
- LÁSZLÓ P. (2019): *Peer Krisztián: Lehet, hogy elviselhetlenebb alak vagyok, mint a legnagyobb szétcsúszás közepén*. Online: <https://24.hu/kultura/2019/06/26/peer-krisztian-interju/> (utolsó letöltés dátuma 2021. 02. 22.).
- MÉSZÁROS A. (2015): *Filozófia és irodalom – filozofikus irodalom?* Online: <https://irodalmiszemle.sk/2015/10/meszaros-andras-filozofia-es-irodalom-filozofikus-irodalom-tanulmany/> (utolsó letöltés dátuma: 2020. 11. 15.).
- NÉMETH Z. (1999): A „levitáló” Leviticus. Tózsér Árpáddal beszélget Németh Zoltán. *Forrás* 31. évf. 6. sz. Online: <http://www.forrasfolyoirat.hu/9906/leviticus.html> (utolsó letöltés dátuma: 2021. 02. 22.).
- PEER, K. (2019a): *42*. Budapest, Jelenkor.
- PEER, K. (2019b): *Nem a sajátod*. Budapest, Jelenkor.
- PETZOLD, H. (1987): Komplex terápiás munka egy haldoklóval. In: *Mauzóleum. A halállal való foglalkozás*. Szerk. Adamik Lajos, Jelenczki István, Sükösd Miklós. Budapest, Bölcsész Index Centrál Könyvek, 162–169.

- PILINSZKY J. (1974): Terek. In: *Pilinszky János összegyűjtött versei*. Online: <http://mek.oszk.hu/01000/01016/01016.htm> (utolsó letöltés dátuma: 2020. 11. 15.).
- PLATÓN összes művei I. (1984): *Phaidón* (64a). (ford. Devecseri Gábor, Faragó László, Kárpáty Csilla, Kerényi Grácia) Budapest, Európa.
- POLCZ A. (1987): Gyászban lenni. In: *Mauzóleum. A halállal való foglalkozás*. Szerk. Adamik Lajos, Jelenczki István, Sükösd Miklós. Budapest, Bölcsész Index Centrál Könyvek, 169–179.
- RICCEUR, P. (2011): *Egészen a halálig. Töredékek*. (ford. Bende József) Pannonhalma, Bencés Kiadó.
- ROSTÁS E. (2017): *Peer Krisztián: El akartam kerülni a sorsomat, bassza meg*. Online: https://konyvesmagazin.hu/nagy/peer_krisztian_el_akartam_kerulni_a_sorsomat_bassza_meg.html (utolsó letöltés dátuma: 2021. 02. 22.).
- SAJÓ S. (2014): *Majdnem minden. A megtört totalitás dialektikája*. Budapest, L'Harmattan.
- TOMÁN E. (2020): A haldoklás tapasztalatának értelmezése az interpretatív fenomenológiai analízis módszerének tükrében. *Kharón Thanatológiai Szemle* 2020/3. Online: https://kharon.hu/docu/2020-3_toman-haldoklas.pdf (utolsó letöltés dátuma: 2020. 11. 15.).
- VIDA K. és KÁLLAY E. (2018): *Költőként jobban tetszenék?* Online: <https://aszem.info/2018/06/koltokent-jobban-tetszenek/> (utolsó letöltés dátuma 2020. 11. 15.)

Szabados Bettina

esztéta, filozófiatörténész

tudományos segédmunkatárs / fiatal kutató

Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Filozófiai Intézet,

doktorandusz

ELTE BTK Filozófiatudományi Doktori Iskola

szabados.bettina@gmail.com